

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií
Institut mezioborových studií Brno

Bakalářská práce

Brno 2011

Kateřina Nováková

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií
Institut mezioborových studií Brno

Kateřina Nováková

Proměny současné rodiny
Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Lenka Pipová
2011

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma Proměny současné rodiny zpracovala samostatně a použila jsem literaturu uvedenou v seznamu použitých pramenů a literatury, který je součástí této bakalářské práce.

Elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné.

V Brně dne 26.4.2011

Obsah

Úvod	1
1. Historie	1
1.1. Antika.....	2
1.1.2. Sňatky mezi blízkými příbuznými.....	6
1.1.3. Vliv křesťanství na formování rodiny.....	7
1.2. Středověk.....	8
1.2.1 Primární rodina.....	9
1.2.2. Manželství.....	11
1.2.3. Vliv náboženství.....	12
1.3. Vývoj rodiny v kontextu industrializace.....	14
1.4. Dílčí závěr.....	17
2. Teoretický pohled	
2.1. Charakteristika rodiny z pohledu společenských věd.....	19
2.2. Funkce rodiny.....	21
2.3. Charakteristika rodiny v současnosti.....	24
2.4. Dílčí závěr.....	25
3. Rodina a stát	25
3.1. Nesezdané soužití.....	26
3.2. Sňatečnost a její sestupná tendence.....	29
3.3. Rozvody v ČR v letech 1989-2001.....	30
3.4. Dílčí závěr.....	31
Závěr	33
Resumé	35
Anotace	35
Klíčová slova	36
Použitá literatura	37

Úvod

Rodina představuje nejdůležitější a nejvýznamnější svazek lidí, který kdy existoval. Učí nás ohleduplnosti, lásky a zodpovědnosti. Přestože v dnešní době má rodina jiný význam a proměňuje se oproti minulosti, stále zastává nejdůležitější místo v životě všech jedinců. Rodina nám poskytuje zázemí, bezpečí, oporu, ale i možnost seberealizace, vzdělání a získání potřebného uplatnění v životě.

Téma jsem si zvolila proto, abych zjistila veškeré důležité pohnutky, které vedly lidstvo k sestavení tak významného uskupení, jakým je rodina. Mnoho z nás mělo nebo má rodinné zázemí, které pro něj znamená vše. Ne vždy si to však uvědomujeme. Žijeme v době plné stresu a právě rodina nám může a měla by pomoci nabrat síly do každodenního zápolení s okolním světem.

Bakalářská práce se věnuje problematice rodiny. Zkoumám její historický vývoj počínaje ranými ne příliš specifickými počátky ve starověkém Řecku a Římě, do současné doby. Dále se práce věnuje teoretickému pohledu na tuto problematiku, charakteristikou rodiny z pohledu společenských věd a funkcí, podobou a strukturou rodiny. Práci zakončuji současnými vlivy působícími na rodinu.

Cílem práce je popsat proměny struktury a funkce současné rodiny. K dosažení tohoto cíle je využito studium odborných publikací, které popisují historický vývoj rodiny, teoretické poznatky vědy i poznatky o proměnách současné rodiny.

1. Historie

Lidstvo procházelo mnoha etapami vývoje. Velmi významnou etapou lidského vývoje představuje doba bronzová. Zvláště pak Eurasie poskytovala v době bronzové vhodné podmínky pro rozvoj rodinného života.¹

1

GOODY, s. 15.

J. Goody říká: „...na rozdíl od situace v Africe vznikly v době bronzové v Evropě nové druhy sociální stratifikace, založené na vlastnictví půdy. Půdu bylo nyní možné obdělávat intenzivnějšími metodami (orbou, zavlažováním, atd.) a vytvářet přebytek přesahující potřeby pouhého přežití, který umožnil rozvoj řemesel a specializace v městském životě.“²

1.1 Antika

Antická civilizace představuje další důležitý mezník vývoje lidstva a rodiny vůbec. Antická civilizace byla považována za otrokářskou a zároveň městskou společnost, čímž byla velmi ovlivněna. Otroci byli považováni za podřadnou rasu, nesměli uzavírat manželství, ani si pořizovat děti. Pokud jim to bylo umožněno, tak neměli podmínky na výchovu dětí.

Nejstarší kořeny evropské rodiny je možné dohledat ve starém Řecku a Římě, které byly pro formování historie rodinného života klíčové a poskytly mnohé podklady, ze kterých čerpáme dodnes, přestože se jich mnoho nedochovalo. Dále však můžeme tyto kořeny nalézt zejména v germánských a keltských kmenových společnostech.³

Starověké Řecko představuje důležitou etapu ve vývoji lidstva. Vzniklo po Mínojské a Mykénské civilizaci a trvalo do doby dobytí Římany v roce 146 př. n. l. V době jeho nejvyšší slávy bylo mnohem hustěji osídleno, než je tomu dnes. Období nejvyššího populačního růstu je možné datovat k 5. století př. n. l. Vyšší počet populace se dá odvodit z nedostatečné antikoncepce, ale i odlišných hodnot v rodinách. Faktorů snížení populace může být více (morová epidemie, uvědomění si ekonomické situace v rodině, nepříznivé klima, emigrace).⁴

2

Tamtéž.

3

GOODY, J. Proměny rodiny v evropské historii. Praha, 2006, s. 26.

4

HORSKÁ, P. a kol. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha, 1990, s. 41-45.

Řecká společnost byla významná mimo jiné svým uspořádáním. V předklasické době (8. a 7. století př. n. l.) panovaly v řecké společnosti rody tzv. *genos*. Jednalo se o seskupení rodin, ve kterých muži odvozovali svůj původ od jejich společného předka, kterého uctívali a taktéž používali jeho jméno. V rodu panoval král, tzv. představitel kultu. Ten byl zároveň nejvyšším politikem, nejvyšším soudcem, ale neměl práva hospodářská.

Rodina v předklasické době byla striktně patriarchální, což znamená, že muži a ženy se nestravovali společně. Ženy se mohly k mužům připojit až po jídle, přisednout ke stolu a účastnit se debat. Zajišťovaly běžné domácí práce jako je vaření, úklid, ale příprava masa spočívala na mužích. Ženská role v rodině byla podřízená. Žena musela pobývat v určené části domu s názvem *gynaikeion*. Měla nízké vzdělání, vycházela ven jen minimálně, ale mohla jít bez doprovodu.

V klasickém Řecku následně rozeznáváme městské státy *Polis*. Ty měly okolo desetitisíc obyvatel. Složení těchto městských států se dělilo na ženy, děti a otroky a v menší míře muže. Další jednotkou společnosti byly menší kmeny, *fyly*. Existovalo jich deset. Fyly se členily na *demy*, kterých bylo sto. Demy se následně členily na pokrevně spřízněné rodiny, tzv. *fratrie*.

Ve společnosti existovala nejmenší jednotka s názvem *oikos*. Oproti našemu významu slova rodina má toto slovo odlišný význam, neboť zahrnuje obydlí, dále všechn neživý inventář, otroky, zvířata a další členy rodiny, kteří žijí společně. Ve velkých domech se tímto slovem označovala jídelna.⁵

Manželství se ve starověkém Řecku uzavíralo běžně. Hlavním smyslem uzavírání manželství tak vedle majetkových transakcí bylo zplodit dědice, kteří by se postarali o své rodiče ve stáří.⁶ Muži se mohli rozvézt na základě nevěry nebo neplodnosti ženy, avšak ty tak mohly učinit pouze z důvodu prokazatelného týrání mužem.

Výběr manžela pro své dcery schvaloval otec. Vybíral z většího počtu uchazečů, kteří se účastnili nejrůznějších her s cílem získat dívku. Ženy se vdávaly koncem puberty

5

MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha, 1993, s. 15-16.

6

HORSKÁ, P. a kol. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha, 1990, s. 42.

a muži kolem třiceti let. Svatba a prvorozené dítě se uctívaly rituály a přinášely se oběti, aby tyto nové věci očistily.

Rodiny mívaly více dětí, ale příliš velkému počtu dětí se bránily. Rovněž existovala možnost nechtěné dítě „odložit“. Mohl tak učinit otec z důvodu vyššího počtu dětí nebo jejich nemoci. Ve Spartě se nechtěné děti házely ze skály.

Dítě bylo pokřtěno a dostávalo jméno po deseti dnech života. Poté bylo uznáno za plnoprávnou bytost. Jména se dědila. Chlapec získával jméno nejčastěji po otci z otcovy strany. Zákonným zástupcem dětí před soudem a jinými orgány byl muž (hospodář, kyrios). Zastupoval syny do jejich plnoletosti a dcery do doby sňatku.⁷

Populace ve starověkém Řecku, zejména v době jeho největšího rozmachu, byla přelidněná a nastávaly problémy s obživou tak velkého počtu lidí. Začalo se tedy přistupovat k antikoncepčním metodám (lektvary, talismany, amulety), ale i potratům. Žena mohla jít na potrat jen se souhlasem svého manžela.

Velkou úlohu v té době zastávaly kurtizány, které byly společností akceptovány. Jednalo se většinou o otrokyně. Ženatý muž mohl mít mimomanželské dítě v případě, že byl vztah bezdětný. Dědice tak mohl získat například s kurtizánou.⁸

Římské impérium hrálo stejně důležitou roli pro formování rodiny, jako tomu bylo v Řecku. Ve starověkém Římě byla rodina považována za nejdůležitější složku společnosti. Cenili si ji do takové míry, že ustanovili zákony, které přikazovaly povinnost lidí uzavírat manželství a pořizovat si děti – tzv. Augustovy zákony. Následně od 4. století upadá právo na výlučnou nadvládu římského muže nad svou rodinou, kdy mohl pouze muž rozhodnout o tom, zdali bude dítě žít nebo nebude. V tomto období došlo rovněž ke zrušení Augustových zákonů.

Do „rodinného práva“ začínají zasahovat také další vlivy, jako jsou vlivy křesťanství, které zakazují potraty a antikoncepci. Do poloviny 3. století bylo osídlení Říma vysoké.

7

MATOUŠEK, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha, 1993, s. 15-17.

8

HORSKÁ, P. a kol. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha, 1990, s. 42-43.

Poté však začíná obyvatelstva ubývat. Důvodů je pravděpodobně více, ale jedním ze závažných důvodů je také fakt, že někteří římsí občané se záměrně sňatku vyhýbali.⁹

Uspořádání v rané římské společnosti bylo stejně jako ve starém Řecku klanové. Převládalo agnátské uspořádání (zcela v mužské linii).

Okolo 2. století př. n. l. se předpokládalo, že agnátské principy z rané doby ustupují vůči bilaterálnímu pojetí příbuzenství. Dochovaly se také podklady, které nám sdělují, že v Římě se děti vychovávaly v domácnosti otce. Matky se podílely na výživě dětí, přestože s otcem nebydly. Pokud byly děti příliš malé, zůstávaly určitou dobu v péči matky a teprve poté šly k otci.¹⁰

„Otázka bilaterality se týká mnohem pozdějšího období. Jde o teorii, že římské aristokratické rodiny z konce 5. a počátku 6. století utvářely skupiny založené spíše na principech pokrevnosti a aliancí než na agnaci římského **gens**, ačkoli ten měl stále místo v římském zákoníku. Agnátský **gens** jako základní prvek římské společenské a politické organizace zmizel dávno předtím, za císařství, přestože extrémní konzervatismus zákoníků znamenal, že přechod od agnátských zásad ke kognátským nebyl plně uznán až do vydání Justiniánova kodexu.“¹¹

V roce 543 Justinián zavedl zrušení rozdílů mezi agnáty kognáty ve vztahu k následnictví. Z dochovaných dokumentů však víme, že k jejich oslabování pozvolna docházelo mnohem dříve.¹²

Oproti starověkému Řecku postupně docházelo ve starověkém Římě k emancipaci žen. Ženy bez majetku mohly pracovat jako porodní báby, švadleny, kojné, písařky, sekretářky, vychovatelky, obchodnice, kadeřnice a další. V některých případech pracovaly i jako lékařky. Oproti klasickému Řecku se mohly ženy uplatnit i v politice.¹³

9

Tamtéž, s. 46-50.

10

GOODY, J. Proměny rodiny v evropské historii. Praha, 2006, s. 28-29.

11

Tamtéž, s. 29.

12

Tamtéž.

13

MATOUŠEK, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha, 1993, s. 17-18.

V průběhu času docházelo ke zvyšování vnímání hodnot manželství, dětí a rodiny jako celku. Lidé si začínali uvědomovat důležitost tohoto svazku. Proč tomu tak bylo, je stále otázkou zcela neprozkoumanou. Lidstvo mohlo být ovlivňováno křesťanstvím, dřívějším císařstvím, urbanizací nebo důvodem může být něco zcela odlišného.

Manželství bylo možné ve starém Římě rozvést a opakovaně znovu uzavřít.¹⁴

Ve starém římském právu existovaly dva druhy sňatků, tzv. *volný* a *přísný*. Přísný sňatek předpokládal, že nevěsta vstoupila do péče manžela. Volný sňatek ponechával dceru v péči otce včetně všech majetkových a jiných práv.

Společně s nástupem císařství zanikly tyto staré formy uzavírání manželství (volné a přísné). Přísné manželství se změnilo na pouhou příslušnost ženy k vyznávanému náboženství mužovy rodiny.

Lidské mravy se postupně začaly uvolňovat. Augustus vydal zákony na úpravu mravů a nutil vdovy a vdovce znovu vstupovat do manželství. Augustových zákonů bylo více, přesto však byly vesměs neúčelné, až nakonec došlo k jejich zrušení.¹⁵

1.1.2. Sňatky mezi blízkými příbuznými

Ve středověkém Římě, tak jako ve starověkém Řecku, byly zprvu příbuzenské sňatky povoleny. K uzavírání manželství mezi příbuznými (pokrevními i nepokrevními) docházelo z důvodu udržování majetku v rodině a udržení statusu rodiny. Teprve s nástupem křesťanství byly zakázány a považovány za špatné.¹⁶

14

GOODY, J. *Proměny rodiny v evropské historii*. Praha, 2006, s. 31-33.

15

MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha, 1993, s. 17-18.

16

GOODY, J. *Proměny rodiny v evropské historii*. Praha, 2006, s. 33-35.

1.1.3 Vliv křesťanství na formování rodiny

Koncem 4. století docházelo k ovlivňování římské populace křesťanstvím. S nástupem křesťanství se evropská rodina velmi změnila. Církev se postupně stávala mocnou složkou v rámci státu, avšak neustále soupeřící se státem. Významně změnila podobu manželství. Zakázala incestní manželství, které fakticky zahrnovalo zákaz levirátu¹⁷, sororátu¹⁸, sňatků mezi bratřenci a sestřenicemi a příbuzné kmotrovstvím. Tyto sňatky pak byly považovány za incestní. Jednalo se o vnucení specifických norem rodinného chování. Církev se snažila oslabovat široké rodinné vazby, aby nebyla oslabena ona sama tím, že ji věřící přestanou postupně odkazovat svůj majetek, který by zůstal v rámci rodiny.

Přestože církev iniciovala mnoho zákazů manželství, které se v jednotlivých časových etapách měnily, vystupovaly proti biblickým právům, neboť například židovské právo či dokonce právo římské manželství v rámci příbuzenských vztahů schvalovalo.¹⁹

Jak je patrné, církev nejen zasahovala do mnoha složek lidského života, ale také je omezovala.

Církev se taktéž snažila omezovat rozvody a další možné sňatky. Zakazovala také adopci. Po celou dobu se snažila stát dědicem, což se jí roku 321, dle ustanovení Konstantina, také podařilo.²⁰ Církev si tímto ustanovením zajišťovala přísun majetku, rozrůstala se a získávala nemalou sílu a vliv. Zasahovala také do práv a povinností žen.

„Ženy byly v křesťanské Evropě, stejně jako jinde na světě, bez ohledu na ideologii, převážně – i když nikoli úplně – vyloučeny z náboženských, politických a některých ekonomických aktivit. Na druhé straně, protože také dědily nebo získávaly část majetku

17

Levirát – zvyklost, podle které se bratr zesnulého oženil s jeho ženou.

18

Sororát - obyčej, podle něhož dostane muž po úmrtí ženy za manželku její sestru.

19

GOODY, J. *Proměny rodiny v evropské historii*. Praha, 2006, s. 37-42.

20

GOODY, J. *Proměny rodiny v evropské historii*. Praha, 2006, s. 47-48.

rodičů podobně jako jejich bratři, si jich církev obzvláště cenila jako potenciálních přispěvatelek ke svému konání“²¹

Záměr církve je tedy zcela zřetelný, ač s dnešním pohledem na danou skutečnost, spíše odpudivý.

1.2 Středověk

Období středověku můžeme rozdělit do více období. Toto rozdělení však není zcela jednoznačné, neboť v jednotlivých zemích probíhalo různě. Rozeznáváme *raný středověk*, *vrcholný středověk* (11. – 14. století) a *pozdní středověk* (14. – 15. století i déle). Raným středověkem je zejména časový úsek mezi 5. a 11. stoletím.

Tato doba, zejména do 8. století, byla typická pro velké stěhování, přesouvání a také vyvražďování obyvatelstva. To bylo sužováno vpády barbarů dřívější římské říše. Tento vliv měl za důsledek zhoršení ekonomické situace obyvatelstva, úpadek měst i vesnic. Mnohá města zanikala. Docházelo ke zhoršování zdraví, zvyšovala se úmrtnost a klesala porodnost. Lidé byli neustále vystavováni hladu a epidemiím. Velkým problémem byl mor, který byl již znám v antice a vydržel do 8. století, kdy na delší dobu vymizel.²²

Veškeré tyto vlivy měly za následek řidnutí obyvatelstva. V 8. století a dále začínala města postupně růst a rostlo také obyvatelstvo a s ním nároky na obživu. Jedním z možných vysvětlení růstu obyvatelstva bylo vymizení morové epidemie a zdokonalení zemědělských strojů, které vedly ke zvyšování obživy.²³ Růst obyvatelstva však byl v jednotlivých zemích odlišný.

Demografický růst obyvatelstva můžeme pozorovat až do roku 1300. V této době došlo k jeho stagnaci, která místy trvala až do 15. století, kdy mezi 14. - 15. stoletím

21

Tamtéž, s. 50.

22

HORSKÁ, P. a kol. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha, 1990, s. 147-150.

23

HORSKÁ, P. a kol. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha, 1990, s. 154-155.

docházelo k poklesu obyvatelstva. Okolo 15. století zanikalo hodně vesnic, lidé se stěhovali do měst, avšak ta se náporu obyvatelstva bránila. Objevovaly se různé rozepře a povstání.²⁴

„Středověk si vytvořil zvláštní strukturu společnosti. Nejvyšší vrstvou byla vrstva urozených šlechticů – tato vrstva ve společnosti vládla. Dále tu byli duchovní – významná vrstva, jejím úkolem a posláním bylo modlit se za společnost. V první polovině středověku byli ale duchovní zároveň tvůrci veškerých hodnot kulturních.“²⁵

Jednotlivá období a skutečnosti odehrávané v této době se lišily podle jednotlivých zemí. Za zánik středověku pak můžeme považovat pád Byzantské říše.

1.2.1 Primární rodina

Ve středověku plnila rodina důležitou funkci. Jednalo se o reprodukční funkci, výchovu dětí, výrobu, správu majetku. Rodina taktéž poskytovala důležitou ochranu svých členů. V daňových soupisech je tamní domácnost nazývána jako *krb* nebo *ohniště*. Jednalo se o skupinu osob bydlících společně. Sestávala se z příbuzenských vztahů většiny jejich členů. Zdrojem obživy bylo nejčastěji společné hospodářství. Všichni členové měli odpovědnost vůči daňovým úřadům. Na vesnicích dále zahrnovala vlastnictví nebo držbu domu oproti městu, kde tato podmínka nebyla vždy dodržována.

Průměrná domácnost (toskánská) měla okolo roku 1427 průměrně 4,42 členů. Za nejmenší domácnost byla považována domácnost se dvěma členy a největší pak čítala 25 členů, což však byla vzácná výjimka. Samozřejmě můžeme také najít domácnosti s jedním členem. Existuje však více výpočtů velikostí domácností a jejich členů, proto nelze s jistotou říci přesný počet členů v domácnosti. V jiných zemích se do počtu osob žijících v domácnosti zařazovali také sloužící.²⁶

24

Tamtéž, s. 163-172.

25

Dejepis.eu. *Úvod do středověku*. Dostupné na: <http://www.dejepis.eu/stredovek/uvod-do-stredoveku/>.

26

HORSKÁ, P. a kol. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha, 1990, s. 219-221.

Přestože jsou nám mnohé skutečnosti stále utajeny, lze se domnívat, že středověká rodina byla spíše větší než dnes, což čítalo nejrůznější výhody. Také je patrné, že středověká rodina se v mnohém podobá rodinám antickým.

Do evropského středověku zahrnujeme také slovanskou rodinu, která je nám nejbližší.

Tehdejší slovanská rodina byla silně ovlivňována náboženstvím a velmi závislá na úrodě, kterou v zemědělství sklídila. Byla považována za *výrobní a výchovnou jednotku*, často postihována hladomorem a epidemiemi. Nejdůležitější roli, podobně jako v antice, měl v rodině muž. Žena mu byla podřízena. Rodiny často žily pospolu ve větších seskupeních i generací v jednom domě či hospodářství a kladly velký důraz na majetek. Lišily se svou velikostí podle toho, kde žily. Pokud žily ve městech, byly zpravidla menší, zato rodiny žijící na vesnicích byly poměrně velké. Důležitou roli oproti dnešní době hrálo příbuzenstvo. Předpokládá se, že celé obyvatelstvo menších vesnic se skládalo z příbuzenstva.²⁷

„V rodinách žijí i neprovdané dcery a neženatí muži. Na venkově prakticky není možné žít mimo rodinu, ve městě je to možné jen v nejnižších společenských vrstvách. Společně s rodinou žijí i učedníci a tovaryši, kteří nejsou pokrevně příbuzní.“²⁸

Chudší rodina se postupně začala oddělovat do samostatných bydlení v závislosti na generacích, jak je tomu běžné v dnešní době. K tomuto oddělování začalo docházet na konci středověku. Bohatší rodiny držely pospolu z důvodu majetku.²⁹

1.2.2 Manželství

Také manželství ve středověku hrálo důležitou roli a mělo specifické rysy, které mnohé vypovídají o soužití tehdejšího páru.

27

MATOUŠEK, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha, 1993, s. 19-21.

28

Tamtéž, s. 20.

29

Tamtéž.

Slované přišli na naše území okolo 5. století n. l. Jejich rodina byla *patriarchální*. Bylo povoleno, aby významní mužové měli více manželek nebo konkubín (polygamie), zejména v pohanské době. Pokud se jedná o mnohomužství (polyandrie), bylo zaznamenáno u východních Slovanů. Zde ženy uzavíraly sňatek s více muži, většinou bratry. V této době existoval také sňatek otce za svého syna (snachočestvo), kterého rovněž zastupoval v otázkách sexu až do synovy dospělosti.

Sňatky se uzavíraly z *ekonomických a stavovských důvodů*. Existovala možnost dalšího sňatku v případě, že partner zemřel, zpravidla ze strany příbuzenstva. Žena musela být muži věrná. Muž zase nesměl mít styk s vdanou ženou. Byly známy velké postihy za cizoložství, někdy končící smrtí. V některých oblastech také poddaní mohli uzavírat manželství, ale pouze se souhlasem vrchnosti, jinde manželství uzavírat nesměli vůbec. Stále přetrvávala možnost odložit nechtěné dítě nebo jít na potrat. Zásadní změnou v této problematice byl vznik prvních nalezců na konci středověku. V této době, zejména ve městech, začalo docházet k odkládání manželství do doby mužovy finanční nezávislosti. Situace ve vesnicích se oproti městům značně lišila, kdy tamní muži uzavírali manželství záhy s cílem získat potomky a pracovní sílu.

Děti měly jen krátké dětství, přibližně do dovršení osmi let. Poté následovaly práce v zemědělství nebo odcházely do učení, kdy často ztrácely zcela kontakt s rodinou či umíraly. Řemeslu se učily v rámci rodiny, zpravidla ovšem cizí.³⁰

V této době, podobně jako době dřívější, se příliš nehledělo na práva dětí ani žen.

1.2.3 Vliv náboženství

Vliv křesťanství na fungování rodiny byl značný. Omezoval nejen sex bez cíle zplodit dítě, ale také antikoncepci, zavrhování narozených dětí, mnohoženství i rozvod. V roce 1039 vydal Břetislav II. nařízení, které zamezovalo mnohoženství.

30

MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha, 1993, s. 19-21

Křesťanství představovalo nejsilnější náboženství v celém evropském středověku. Na jednu stranu vyzdvihovalo rodinu a rodinný život a na druhou stranu stálo proti rodině, neboť jak bylo známo, Kristus si žádá od svých učedníků, aby byli schopni oprostit se od rodiny.³¹

1.3 Vývoj rodiny v kontextu industrializace

Svět se začal dále vyvíjet a možnosti i hrozby uplatnění rodiny spolu s ním. Postupně vznikaly modernější stroje a techniky uplatňované nejen v zemědělství. Rovněž se rodila a zdokonalovala nejrůznější řemesla a na jejich úkor začalo postupně upadat zemědělství. Přestože tato kapitola pojednává o industrializaci, považuji za nezbytné alespoň okrajově se zmínit o protoindustrializaci. Ta začala okolo 16. století i dříve a částečně se prolínala s obdobím pozdního středověku.

Představovala výrazné změny. S rozvojem techniky docházelo k prohlubování třídních rozdílů, zejména s nástupem buržoazie a venkovského proletariátu.³²

„Konsolidace pozemkové držby vedla ke zvýšení počtu dělníků-bezzemků a chudých rolníků na venkově a vyvolala silnější migraci do měst. Rozvoj obchodu, služeb, manufakturní výroby a profesionálního sektoru, včetně služeb lékařů a právníků, znamenal expanzi buržoazie.“³³

Střední třída rostla a její způsob rodinného života se stával stále významnějším. Nižší třídy upadaly, neboť se živily zemědělstvím, které oslabovalo. Vznikaly širší trhy, způsoby obživy. Vzkvétala textilní výroba, obchod, vývoz a dovoz. Vše se zákonitě muselo odrazit na rodině a rodinných vztazích. Docházelo také k velké migraci

31

Tamtéž, s. 19-20.

32

GOODY, J. *Proměny rodiny v evropské historii*. Praha, 2006, s. 138-141.

33

Tamtéž, s. 139.

venkovského obyvatelstva do měst za prací. Tato migrace se opět odrazila na fungování měst.³⁴

Postupně docházelo k prohlubování změn, se kterými se lidé potýkali již delší dobu a snažili se jim vyrovnat.

Přibližně v období mezi 16. – 19. stoletím docházelo k vývoji průmyslové výroby zejména v Anglii, kdy se začíná projevovat vliv industrializace na společnost.³⁵

Období nástupu *industrializace* je možné právě spojit s budováním továren v Anglii od roku 1780, dále rozšířením průmyslové revoluce, nejrůznějšími objevy až do počátku 20. století. Někteří autoři tuto etapu prodlužují až do konce 20. století.³⁶

Začátkem období industrializace se uskutečnily reformy výrobních systémů prací v továrnách. Změny se týkaly nejen ženské role, ale i role dětské. Děti z vesnických rodin, ve kterých bylo ještě zvykem pracovat doma, zde nadále zůstávaly a pracovaly v rámci rodiny. Ženy pracovaly také doma při tkaní nebo na statku. V některých případech statek dokonce vedly. Rodina byla závislá na práci *všech* jejích členů. Docházelo ke scelování obecních pozemků, zdokonalování zemědělské a jiné výroby, růstu počtu obyvatel. Stále menší množství obyvatel mohlo pracovat na svých pozemcích. Veškeré tyto změny v mnohém ovlivnily rodinný život.³⁷

Rodiny se začaly zvětšovat, neboť ve velké míře nevladnily pozemky a nebylo nutné omezovat počet dětí z důvodu dědictví. Děti pracovaly již od raného dětství, proto se jim nedostávala možnost si dětství užít. Mužové nevydělavali dostatek financí, aby uživili celou rodinu, proto bylo nezbytné, aby pracovali všichni členové rodiny.³⁸

Zásadní změnu v chodu rodiny představovalo zavedení povinné školní docházky roku 1774. Došlo tak k odloučení dětí z rodin na větší část dne, kdy se soustředili na vzdělání místo toho, aby se podílely na pracovní činnosti. Tato změna postavila rodiny do

34

Tamtéž, s. 140.

35

Tamtéž, s. 141.

36

Tamtéž, s. 146.

37

GOODY, J. *Proměny rodiny v evropské historii*. Praha, 2006, s. 141- 144.

38

Tamtéž, s. 145-146.

náročnější situace. S velkými změnami se musela rodina vyrovnat rovněž na přelomu 19. a 20. století, v době, kdy ženy, někdy i děti, začaly pracovat v průmyslu. Žena tak čelila problémům spojeným s výchovou a péčí o domácnost a prací v průmyslu. Z toho důvodu začala vznikat nejrůznější hnutí za práva žen a tyto rozpory byly znát rovněž v rodinách.³⁹

1.3.2 Rodina

Rodina hrála v životě lidí stále důležitější roli. Bylo to dáno menší úmrtností dětí, ale také kvalitnější antikoncepcí a vyššími možnostmi pracovního uplatnění. S menším počtem dětí se zvyšovaly možnosti žen na vzdělání, kariéru a také pomoc potomkům k získávání vzdělání a jejich kariéry. Ženy se začínaly stávat ekonomicky nezávislémi na svých partnerech.⁴⁰

Zásadní byla otázka antikoncepce. Ta je považována za překotný objev, neboť žena může regulovat počet dětí dle svého uvážení. Tento objev je možné srovnat snad pouze s ovládnutím ohně nebo vynálezem kola, ač jde o zcela odlišné věci.⁴¹

Předmětem neustálého historického bádání je také velikost rodiny. Jednou z příčin, které mohly mít vliv na velikost rodiny, bylo omezování její velikosti. Robert Malthus předkládá vizi „*přelidněné země a omezených zdrojů obživy*“. Tato vize dokládá skutečnost, že zejména v průmyslově vyspělých zemích docházelo k omezování počtu dětí v rodinách.

Tehdejší rodina byla ovlivňována také dalšími skutečnostmi, mezi které patřila změna ženské role, pracující matka, oslabující role otce jako přednosty rodiny a změny přístupu k dětem. Vlivem těchto změn se tradiční patriarchální rodina rozpadla. Další změny na

39

MATOUŠEK, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha, 1993, s. 23.

40

Tamtéž, s. 158-160.

41

MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny*. Praha, 1999, s. 124.

sebe nedaly dlouho čekat. Ve Francii v roce 1792 byl uzákoněn rozvod, omezující však práva žen ve prospěch mužů, který byl opět roku 1816 zrušen.⁴²

Život obyvatelstva byl až do 18. století velmi krátký a křehký, jak uvedl ve své knize Demografie a společnost André Armengaud.⁴³

Aries hovoří o tom, že...“evropská rodina v období renesance odrážela sociální skutečnost své doby a panující morální normy, nebyla však citovým zázemím svých členů.“⁴⁴ Naráží tak na problematiku výchovy v rodinách, kdy se děti posílaly do učení již od sedmi let. V této době však bylo zvykem, že děti jedné rodiny brzy odcházely do jiných rodin, kde se učily řemeslu. Učily se zejména správným způsobům a také práci v domácnosti. Tato zvyklost postupně mizí se zavedením povinné školní docházky. Majetné rodiny si zase mohly dovolit dávat nejmenší děti kojným (např. ve Francii). Děti byly doma s rodiči jen minimálně. Přibližně ve druhé polovině 17. století pak dochází k většímu tlaku na rodiny s dětmi a nutí je více za své děti zodpovídat. Z toho plynula povinnost, aby některé děti zůstávaly doma. Od 18. století docházelo u měšťanských rodin k výchově dětí odděleně od dospělých dle mravních norem. Od tohoto okamžiku lze rodinu považovat za *citově zaměřené společenství lidí*.⁴⁵

Objevuje se také nový trend a to volné soužití nesezdaných párů, což je rys, který je typický pro dnešní moderní dobu. Nesezdané svazky zde byly běžné i dříve, ale ve větší míře se začaly objevovat na počátku 19. století mezi chudším dělnictvem.

Velkou změnu také doznaly mateřské povinnosti, kdy ženě bylo umožněno na plný úvazek pečovat o dítě a tím zvyšovat jeho možnosti budoucího uplatnění. Již v sedmdesátých letech 19. století byla tato možnost dostupná téměř všem ženám v Evropě.⁴⁶

42

MATOUŠEK, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha, 1993, s. 21-23.

43

HORSKÁ, P. a kol. Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy. Praha, 1990, s. 334.

44

Tamtéž, s. 316.

45

HORSKÁ, P. a kol. Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy. Praha, 1990, s. 316-318.

46

GOODY, J. Proměny rodiny v evropské historii. Praha, 2006, s. 156-157.

Změny zaznamenávaly také způsoby uzavírání manželství, které se již blíží našim zvyklostem. Sňatky se začínaly uzavírat na základě vzájemné náklonnosti a lásky dvou jedinců. Souhlas rodičů byl již druhořadým.⁴⁷

Industriální společnost z konce 20. století má již zcela odlišné rysy. Vyznačuje těmito trendy v rámci rodiny:

- Tendence odkládat sňatky a rození dětí na dobu co nejpozdější.
- Tendence ve větší míře zakládat rodinu neformálně, bez legálního sňatku. (Tato nesezdaná soužití jsou spokojenější než sezdané páry, ale v čase méně stabilní. Proto některé vyspělé státy upravují legislativu tak, aby chránila zájem dětí narozených nezdaným partnerům).
- Zvyšování rozvodovosti.
- Pokles ochoty lidí po rozvodu vstupovat do dalšího svazku a mít další děti.
- Tendence omezovat počet dětí v rodině, případně nemít děti vůbec.
- Prodlužování doby, po kterou děti a rodiče žijí spolu (platí pro Evropu, nikoli pro USA).⁴⁸

1.4 Dílčí závěr

Historie vzniku rodiny a její proměny v jednotlivých fázích vývoje jsou předmětem bádání mnoha historiků. Mnohé skutečnosti jsou nám však ukryty dodnes ať již se týkají pravěku, antiky nebo středověku. Tato práce poukazuje na jednotlivé odlišnosti v jednotlivých etapách lidského vývoje ve vztahu k rodině. Dokazuje tak na náročnost zkoumané problematiky jakou rodina bezesporu je.

47

MATOUŠEK, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha, 1993, s. 23.

48

Tamtéž, s. 24.

Jak již samotná práce dokládá, antika a středověk mají k sobě velmi blízko, ale také můžeme najít mnohé rozdíly. V dřívějších dobách se příliš nedbalo na práva žen a dětí. Ženská úloha spočívala především v rození dětí, obstarávání domácích prací a starost o muže. Děti pak měly úlohu dědiců, zejména chlapci nebo zastávaly role pracovní síly. Z těchto důvodů byla dřívější rodina početnější a členitější. Důležitou roli hrálo příbuzenstvo. Existovalo mnohoženství, odkládání nechtěných dětí či možnost pořídit si dědice s konkubínou. Rodina se postupně vyvíjela a čelila nejrůznějším vlivům, které na ni působily.

Společnost v kontextu industrializace se musela v důsledku rozsáhlých změn přizpůsobovat a učit se novému způsobu života. Některým rodinám se to dařilo, jiným méně. Nastávaly velké změny, revoluce, rozbroje, velké stěhování do měst za prací a přebytek pracovních sil.

Období industrializace, ať již v počátcích nebo v moderní době, představuje velké rozdíly v jednotlivých stoletích. Přesto rodina dříve i dnes byla a je pro člověka velmi důležitá, i když její význam se v časových úsecích značně proměňoval, proměňuje a stále bude měnit.

Každá doba s sebou nese určité změny. Jinak tomu nebylo ani s postupem času a přestupem do moderní doby. Lidé se již nepodřizují vrchnosti nebo církvi. Velmi se také proměnily role v rodině. Dnešní rodina poskytuje dětem zejména vzdělání oproti rodině žijící v dřívější době, kdy bylo zvykem předávat výlučně majetek. Vzdělání se stává stále důležitější. Sílí potřeba prosazovat individuální zájmy nad zájmy rodiny. Klesá porodnost, děti žijí v rodinách bez otce nebo s otcem nevlastním, roste rozvodovost. Současné rodinné vazby již nejsou tak pevné. Nynější ženy ve velké míře touží po kariéře či životu s dítětem, ke kterému muže potřebují jen z důvodu početí.⁴⁹

Tabulka č. 2: Základní charakteristiky tradiční, moderní a postmoderní rodiny

	Tradiční	Moderní	Postmoderní
Struktura	široká, vícegenerační	nukleární, manželská	variabilní, individualizovaná
Základní kapitál	ekonomický	ekonomický, sociální, kulturní	sociální, KULTURNÍ
Legitimizace	sex, děti	děti	NELEGITIMIZUJE
Role	komplementární, hierarchizované	segregované, komplementární	individualizované
Funkce	univerzální	pečovatelské, statusotvorné, citové	CITOVÉ
Autorita	otec	otec - matka, funkčně segregované	individualizovaná, slabá
Reprezentace diskursu	náboženský, církvní	občanský	masmediální
Mezigenerační přenos	patrilinéární, autoritativní	demokratický, smíšený	Slabý

Zdroj: MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. Praha, 2006, s. 23.

2. Teoretický pohled

2.1. Charakteristika rodiny z pohledu společenských věd

Sociologická definice rodiny říká, že „rodina je skupina jednotlivců spojených pokrevním příbuzenstvím, sňatkem či adopcí, vytvářející ekonomickou jednotku. Její dospělí členové jsou odpovědní za výchovu dětí a často pečují o staré a handicapované rodinné příslušníky.“⁵⁰

Rodina je malou, neformální sociální skupinou, ve které mají členové dané postavení. Sociální psychologie definuje rodinu jako „malou neformální skupinu, která je nejdůležitějším mediátorem kulturního vlivu“⁵¹

Podle psychologického slovníku je rodina „společenská skupina spojená manželstvím nebo pokrevními vztahy, odpovědností a vzájemnou pomocí“.

(Psychologický slovník, s. 512)

Právní pojetí rodiny upravuje rodinné právo, které řeší majtkové a vztahové poměry mezi manželi, mezi rodiči a dětmi, tedy mezi členy rodiny. Rodinní příslušníci jsou subjekty tohoto práva a jsou si navzájem rovni.

Podle Matouška rodina existuje především proto, aby se lidé o své děti mohli náležitě starat, pečovat o ně. Rodina je biologicky významná pro udržení lidstva. Funkce reprodukce je tou nejzákladnější a nejprimárnější. „ Rodina krom toho propojuje generace, vytváří mezi nimi kontinuitu a pouta solidarity.“⁵²

Jan Polívka říká, že se v definicích téměř vždy objeví, že rodinu charakterizuje manželský, adoptivní nebo příbuzenský vztah lidí žijících ve společné domácnosti a mají určitý společensky určený systém úkolů.⁵³

Z pohledu sociální pedagogiky chápeme rodinu jako dynamický systém, jež se neustále vyvíjí, mění svou strukturu. Jedná se o společenský subsystém, který prvotně zabezpečuje individuální a celospolečenské zájmy a potřeby⁵⁴

S tímto systémem souvisí rozdělení rolí v rodině, hierarchie jednotlivých členů a jakýsi druh rodiny.

Tyto druhy můžeme popsat následujícím způsobem:

- Rodina úplná
zahrnuje manželský pár a děti. Koresponduje s představou tradiční rodiny.

51

KOHOUTEK, R. *Poznávání a utváření osobnosti*. Brno, 2001. s.99

52

MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*, 2003:8.

53

POLÍVKA, J. *Povídání o manželství*, s. 85

54

KRAUS,POLÁČKOVÁ, *Člověk-prostředí-výchova*, 2001:78

- Neúplná rodina
Může se jednat o rozvedené manželství, nepřítomnost jednoho z rodičů v důsledku úmrtí.
- Nukleární rodina
tedy základní- muž, žena, děti.
- Vícegenerační
manželé, děti, prarodiče a širší okruh rodiny.

Dále je to rodina funkční, tedy tradiční rodina, vnímána ze strany společnosti jako normální, fungující sociální prvek.

Dysfunkční, nestabilní rodina má dle Polívky (s.87) vliv na členy nejen na v rámci současnosti, ale negativní vlivy se přenáší mezi generacemi dál.

„Afunkční nebo patologická rodina se vyznačuje výrazným selháním v základních aspektech. Takže přestává plnit své funkce. Poškozuje těžce dítě a jako výchovné prostředí je neúnosná.“⁵⁵

„Schopnost rodiny vychovávat děti a vyrovnávat se s těžkostmi je závislá na tom, jak je rodina napojena na své sociální okolí. Toto spojení se nazývá sociální sítí rodiny. Je to koalice rodin na sobě závislých, do níž se někdy počítají ještě jiní nepříbuzní lidé (přátelé, známí, případně i profesionálové pracující v institucích, jež s rodinou přicházejí do styku).“⁵⁶

Podle Matouška existují tři dimenze rodinného paradigmatu:

- *Konfigurace*- vyjadřuje, nakolik rodina pojmá své prostředí jako předpověditelné, přehledně strukturované, nakolik je schopna objevovat v sociálním světě pravidelnosti vysvětlující podstatné události.
- *Koordinace*- parametr vyjadřující, jak se rodina cítí být vnímána svým sociálním prostředím. Jde vlastně o sebepojetí rodiny, o její prestiž.
- *Uzavřenost*- udává rovnováhu mezi otevřeností rodiny vůči novým zkušenostem

55

POLÍVKA, J. *Povídání o manželství*, s. 89

56

MATOUŠEK, *Rodina jako instituce a vztahová síť*, 2003:84

a uchováváním rodinných tradic.⁵⁷

2.2. Funkce rodiny

Rodina jako celek zahrnuje mnoho činností-od hmotného zajištění jejích členů, pečování o zdraví, po kulturní návyky svých členů.⁵⁸

Rodina také plní určité role ve vztahu ke společnosti- reprodukce obyvatelstva. Jedná se o reprodukci biologickou, i kulturní.

Funkce rodiny nejsou strnulé a neměnné. Funkce jsou proměnlivé, přetvářejí se, mizí, zužují, nebo naopak rozšiřují. Mnoho funkcí převzal v rámci moderního vývoje společnosti stát.

Mezi funkce rodiny můžeme zahrnout následující:

Biologicko-reprodukční je významná pro společnost jako celek, ale i pro jedince tvořící rodinu. „ Má-li společnost zabezpečit perspektivy svého rozvoje, potřebuje stabilní reprodukční základnu. Proto je také v jejím zájmu, aby se rodil takový počet dětí, který tyto perspektivy naplní. Z tohoto důvodu stát zasahuje do oblasti péče o rodinu celou řadou sociálních opatření.“

Sociálně-ekonomická funkce rodiny spočívá v tom ,že rodinu chápe jako významný prvkem v rozvoji ekonomického systému společnosti.Rodina se stává významným spotřebitelem, na kterém je trh závislý, členové rodiny se zapojují do výrobní sféry v rámci výkonu povolání. „Rodina se zde chová jako autonomní systém s výraznými prvky solidarity“.

Socializačně výchovnou funkci znamená učit se žít v primární sociální skupině, tedy se přizpůsobovat, osvojovat si správné návyky, učit se žít ve společnosti. Rodina je

57

MATOUŠEK, *Rodina jako instituce a vztahová síť*, 2003:85

58

KRAUS,POLÁČKOVÁ, *Člověk-prostředí-výchova*, 2001:79

odrazový můstek pro dítě, učí jej, jak se správně chovat. „Socializací rodiny rozumíme především proces působení rodiny na své členy v celém souhrnu jevů a procesů: ekonomických, sociálních, kulturních, mravních, estetických, zdravotních a jiných.

„V generační struktuře rodiny má socializace dětí prvořadou důležitost vzhledem k její závažnosti pro jejich osobnostní a sociální rozvoj, integraci do rodiny a formování primární skupinové identity.“

Proces socializace probíhá jako aktivita osobního působení členů rodiny navzájem, včetně negativních a pozitivních vzorů a vlivů. V obsahu procesu socializace se zrcadlí společenské vztahy současné, do určité míry i minulé. Jedná se o vztahy ekonomické, politické, sociální a národnostní

„Proměny současné rodiny zasahují také sociální role rodičů. Složitý a dlouhodobý proces demokratizace uvnitř rodiny umožnil ztrátu dřívějšího mocenského postavení muže v rodině. Žena získala některá práva, ale i povinnosti, které dříve náležely jen muži. Také děti se stále aktivněji a tvořivěji podílejí na organizaci rodinného života.

Problém podílu otce a matky na socializačním procesu dítěte se v současnosti komplikuje tím, že se oba rodiče snaží realizovat především ve své profesi. S rostoucí kvalifikovaností, vzdělaností žen tak přibývá tzv. dvoukariérových manželství.

Oba rodiče se stávají představiteli možného partnerského vztahu, který dítě od první chvíle svého života sleduje a na kterém se samo učí tomu, jak takový vztah vypadá, jaká jsou pravidla jeho fungování. Nejen, že z jeho existence čerpá jistotu pro své první kroky ve společnosti, ale jeho sledováním se samo učí řešení konfliktů a napětí v partnerském nebo jakémkoliv mezilidském vztahu. Z tohoto pohledu existence úplné harmonické rodiny může dítěti ulehčit jeho pozdější orientaci ve světě dospělých i v jeho soukromém partnerském životě.

Identifikace ve sféře pohlaví je jedním z velmi důležitých úkolů rodinné socializace. Pokud dominují osoby opačného pohlaví, může docházet k nesprávné identifikaci, může to vést k poruchám, nebo být příčinou pozdějších neúspěchů při výchově vlastních dětí. Děti projevují od dvou let věku potřebu trávit čas s dospělými obou pohlaví.

Rodinná socializace je tedy nejen prostorem pro socializaci dítěte, ale je také modelem pro osvojování si sociálních rolí muže a ženy, otce a matky, a tak se promítá do budoucí reprodukční rodiny dětí.

Funkce sociálně-psychologické podpory:

„Již samotná příslušnost k určité sociální skupině, pocit sounáležitosti s určitými lidmi, s nimiž má jedinec příležitost se identifikovat, hraje velmi podstatnou roli. Kromě toho vytváří rodinná komunita specifické sociální klima, v němž má významnou úlohu citová složka, utváření a udržování vědomí, že jsem akceptován, uznáván, hodnocen. Stálé a vřelé citové klima má svůj nesporný význam nejen pro děti vyrůstající v rodině, ale prakticky pro všechny rodinné příslušníky, zvláště pak pro generaci nejstarší. Budování a udržování pozitivního rodinného klimatu je tak jedním z důležitých, avšak nelehkých úkolů rodiny. Bezpečné zázemí, založené na vzájemném porozumění, je významným opěrným bodem a základem dalších sociálních kontaktů jedince v rámci společnosti.

Tato funkce může být narušována z důvodu konfliktů v rodině (rozvod, hádky, neshody, závislosti). Obtíže v naplňování sociálně-psychologických potřeb dětí mají sociálně a emočně nevyzrálí rodiče, kteří nezískali vhodné vzory v orientační rodině.

V sociálně-psychologické oblasti je stabilita základní jistotou, kterou může jedinci rodina poskytnout. „Citová funkce rodiny je tedy tou funkcí, kterou není schopna žádná jiná sociální instituce v uspokojivé míře naplnit.

2.3. Charakteristika rodiny v současnosti

Současnou rodinu charakterizují následující znaky:

- množství funkcí převzaly jiné sociální instituce
- oblast zakládání rodiny ztrácí svou ritualizovanou podobu (sňatek není podmínkou rodinného života, zvyšuje se podíl nesezdaných soužití)
- snižuje se stabilita rodiny (rozvodovost)
- změna celkové struktury rodiny (klesá počet dětí v rodině, vícegenerační soužití už není tak běžné, nárůst jednočlenných domácností)
- plánované rodičovství, antikoncepce
- prodlužuje se délka života a tím i trvání rodiny po odchodu dětí (delší je také doba, po kterou žijí děti s rodiči ve společné domácnosti)

- dochází k proměnám v organizaci rodinného cyklu (rodiči se stávají osoby ve vyšším věku, děti se rodí až po určité době trvání manželství, nebo partnerského soužití)
- zvyšují se nároky na čas rodičů strávený v pracovním procesu (tím se zkracuje čas strávený s rodinnými příslušníky, ostatními členy rodiny. Problém způsobu trávení času, „kvalita času“)

Dvoukariérové manželství přibývá v důsledku růstu kvalifikovanosti, vzdělanosti a tím i zaměstnanosti žen.⁵⁹

59

KRAUS,POLÁČKOVÁ, *Člověk-prostředí-výchova*,2006:84.

2.4. Dílčí závěr

Rodinu můžeme definovat jako *institucionální zajištění lidské reprodukce, legitimní v dané společnosti*. Člověk dlouho vyžívá fyzicky i psychicky, k úspěšnému přežití se musí vřadit do hierarchizovaného a složitého přediva společnosti; potřebuje institucionálně pokrýt reprodukci fyzickou a reprodukci sociální způsobilosti. Lidská rodina jako sociální instituce musí obsahovat i jistý prvek trvalosti.⁶⁰

3. Rodina a stát

V dnešní době stát zasahuje do moderní rodiny mnoha způsoby. Reguluje soukromou sféru množstvím opatření:

- na právní úrovni zákonem o rodičovských právech, sňatku, vzniku a zániku manželství, sociálně-právní ochrana dětí, mezinárodněprávní ochrana dítěte
- na ekonomické úrovni systémem sociálního zabezpečení, určitými dávkami

„Stát pomáhá snížit závislost rodiny na podpoře příbuzných, ženy na muži a dítěte na rodičích. Přeměny těchto tradičních pout mají i negativní důsledek v podobě menší autonomie rodiny a jejích členů vůči reprezentantům státu, soudcům, učitelům“.⁶¹

„Zvyšování autonomie spojené se zaměřením členů rodiny na efektivitu způsobuje nestálost manželského páru. Kratší trvání rodinné skupiny má zase za následky, které jsou těžko kontrolovatelné. Ženy sice mohou posílit svou nezávislost díky větší a rozšířenější profesní aktivitě, pale přesto nemá každá na to, aby se rozešla se svým manželem a neplatila za to vysokou cenu.“⁶²

60

MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny*, s.99.

61

SINGLY, *Sociologie současné rodiny*, 1999:37

62

Tamtéž, s. 39

Ve společnostech, kde byl zaveden tzv. pečovatelský stát, tento stát přispívá ke kompenzaci rizik a faktických nerovností.

„Stát významně zasahuje do nových pravidel hry, která se týkají rodiny. Umožňuje nižší závislost žen na mužích a za důsledky toho přebírá zčásti sám odpovědnost i za cenu zvýšení závislosti některých žen a domácností na státu.“⁶³

3.1. Nesezdané soužití

„Od šedesátých let je model ženy v domácnosti kritizován, především ženským sociálním hnutím-feminismem. Snižuje se stabilita manželství, rozvíjí se soužití mimo manželství“

Dochází k rozvoji soužití mimo manželství, byť instituce manželství a sociální role nezanikají: většina párů v roce 1990 žije v manželství a mají zavedenou specializaci domácích rolí a funkcí.⁶⁴

„Přechod moderní rodiny v postmoderní se projevuje zvýrazněním charakteristik prvního období, a sice zaměření na vztahy. To, co se mění, je skutečnost, že vztahy již samy o sobě nemají hodnotu. Ta vyplývá především z uspokojení, které mají poskytnout každému členu rodiny. Šťastná rodina je dnes méně přitažlivým ideálem. Důležité je, aby byl člověk šťasten sám za sebe.“ I přes tento silně individualistický charakter, nebo způsob uvažování, rodina nezanikla/nezmizela.“Lidé se totiž domnívají, že představuje jeden z ideálních prostředků, jak být šťasten, jak se realizovat. „Já“ dnes převažuje nad „my“, ale „já“ nevyžaduje zánik manželství nebo rodiny-právě naopak.“⁶⁵

Pro většinu dospělých lidí je ideálem život v páru. Svobodné ženy při charakterizování ideálního života shodují na tomto: získat výhody manželství s zároveň se vyhnout jeho nevýhodám. Nevýhody-tím je myšleno nezasahování do budování osobní identity.

63

SINGLY, Sociologie současné rodiny, 1999:40

64

Tamtéž, s. 90

65

Tamtéž, s. 91

„Manželský život dává člověku pocit, že není jen veřejnou osobou, jedincem, který žije jen podle logiky zjištěného zájmu a sociální konkurence, která převládá v pracovní sféře. Současný individualismus rodinu destabilizuje, ale nedokázal ji učinit zbytečnou.“⁶⁶

Skutečnost, že člověk žije v páru, je vysoce ceněna, neboť svědčí o tom, že ve světě, kde je silná konkurence mezi lidmi, není identita daného jedince omezena jen na sociální dimenzi, ale obsahuje jiné, hlubší hodnoty.⁶⁷

Rodina je prostor, kde mohou být jednotlivci snáze sami sebou díky pohledu svého partnera. Jedině citová náklonnost může odkrýt tu pravou identitu jednice, která se skrývá pod maskami sociálních rolí. Příkladáme velký význam uznání své vlastní existence druhými lidmi a potřebujeme stabilního a pro nás významného druhého člověka. Současně však vynášíme do popředí hodnoty nezávislosti s osobní autonomie.“

Ideálním kompromisem individualismu a potřeby vzájemné závislosti je vytvoření individuálního „já“ usazeného uvnitř svazujícího „my“. Takového „my“, jež má svou hodnotu z hlediska očekávání a potřeb obou individuálních „já“, tvořících manželskou, nebo rodinnou skupinu.⁶⁸

66

Tamtéž, s. 91

67

Tamtéž, s. 92

68

SINGLY, *Sociologie současné rodiny*, 1999:93.

Pokles hodnoty dlouholetého manželství

Nesezdaní partneři si nemyslí, že manželství „chrání citové pouto“ a že je manželství důkazem lásky. Trvání páru má hodnotu pouze tehdy, když partner nadále uspokojuje toho druhého tak, jak očekával.⁶⁹

Zajímavé údaje poskytl magazín pro ženy Ona Dnes:

- téměř 60 % neprovdaných matek uvedlo, že nevstoupily před narozením prvního dítěte do manželství proto, že si nebyly jisté budoucností vztahu nebo protože otec dítěte svatbu odmítal
- více než 40 % žen odpovědělo, že manželství je zbytečná formalita a nepřináší žádné výhody
- čtvrtina dotázaných uvedla, že bylo finančně výhodnější zůstat svobodnou matkou
- třetina žen odpověděla, že se nechtěly vdávat těhotné a odrazovaly je náklady na svatbu
- 22 % se bálo ztráty nezávislosti a svobody
- 16 % si otce svého dítěte nevzalo proto, že byl ženatý s jinou
- 11% se s partnerem rozešlo ještě před narozením dítěte.⁷⁰

Ať už se pár rozhodne, že se vezme, nebo zůstane svobodnými rodiči, můžeme říct, že rodičovství a mateřství je obecně očekávanou součástí života člověka. Zajímavým faktem zůstává, že očekávanou součástí života není svatba k „posvěcení“ svazku, života v páru. „Imperativ pokračování rodu je u člověka velice silný a znalost genealogického stromu umožňuje pocit zakořeněnosti a známého biologického původu.“⁷¹

69

SINGLY, Sociologie současné rodiny, 1999:112

70

Sociální a ekonomické podmínky mateřství 2006, SOÚ AV ČR. Zdroj: http://ona.idnes.cz/proc-se-ceske-matky-a-cesti-otcove-nezenou-k-oltari-fwb-/vztahy-sex.aspx?c=A101125_180130_vztahy-sex_job

71

SOBOTKOVÁ, *Psychologie rodiny*, 2001:120

S rodičovstvím jsou spojeny konkrétní hodnoty, tedy intenzivní dávání a přijímání citu, radost a potěšení z dětí, zajištění pokračování rodu, dosažení dospělé identity prostřednictvím rodičovství, přispění k osobnostnímu zrání.

Mateřství zahrnuje tyto aspekty:

- *biologické* (početí, těhotenství, porod)
- *psychologické* (identita matky, změny sebepojetí)
- *interpersonální* (vztahy k dětem, partnerovi, rodičům, širší rodině, přátelům)
- *sociokulturní* (pozice matek ve společnosti a postoje k matkám, sociální a ekonomický kontext mateřství)⁷².

3.2. Sňatečnost a její sestupná tendence

V každé společnosti existuje sociální prostor, kde dochází k setkávání, vzájemnému oceňování, zvažování a vytřídování párů, které potencionálně směřuje k manželství. Každý člen společnosti tímto prostorem v určité životní fázi projde a je jím společensky redefinován. I ti, kteří nemají o sňatek zájem, získávají tímto následkem nové označení.⁷³

Podle Možného u nás pravděpodobnost zániku manželství rozvodem stoupá. Dlouhou dobu rozvodů přibývá. Nejobvyklejší délka trvání manželství ukončeného rozvodem je tři až šest let. Na rozdíl od tradiční společnosti, kdy věk ovdovělých byl rovnoměrněji rozdělen, v současnosti přibývá skupina relativně mladých, rozvedených lidí, proto přibývá i opakovaných manželství.

Moderní stát může ovlivnit pozitivně, nebo negativně počet sňatků, rozvodů.

Může tlačit na zvyšování sňatečnosti vysokým zdaněním svobodných a bezdětných. Stát může působit i protipopulačně a prorozvodově. Sociální politika, která daňově podporuje neprovdané matky, zvýhodňuje strategii na nesezdané soužití.⁷⁴

72

SOBOTKOVÁ, *Psychologie rodiny* 2001:121

73

MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*, 2008:117

74

Tamtéž, s. 213-214

Při vysoké pravděpodobnosti a snadnosti rozvodu přestává být manželství jistotou ztrácí se důvod k uzavření. Rozvodovost se nakonec začíná snižovat, protože svazky, které se rozpadají, byla nesezdaná soužití.⁷⁵

Následující tabulka ukazuje klesající míru sňatečnosti u nás:

Rok	Počet sňatků	Hrubá míra sňatečnosti
1990	90 953	8,8
1991	71 973	7,0
1992	74 060	7,2
1993	66 033	6,4
1994	58 440	5,7
1995	54 956	5,3
1996	53 896	5,2
1997	57 804	5,6
1998	55 027	5,3
1999	53 523	5,2
2000	55 321	5,4
2001	52 374	5,1

Zdroj: <http://www.czso.cz/csu/2002edicniplan.nsf/tab/B6003B187C>

3.3. Rozvody v ČR v letech 1989-2001

Struktura ukončených rozvodových řízení v ČR v letech 1989-2001 nám ukazuje, že během období 1989 až 2001 se zvýšil podíl rozvodových řízení ukončených rozvodem ze 76,6% na 86,1%. Tím se stává usmíření jako jedna z možností vyřešení žádosti o rozvod

75

Tamtéž, s. 214

stále méně časté. V období 1998 a 1999 podíl řízení ukončených rozvodem mírně poklesl. Iniciativa k rozvodovému řízení vychází většinou ze strany ženy. Podíl rozvedených manželství, kdy návrh podala žena, se ustálil na úrovni mezi 67-68 %.

Rok	Celkem ukončených řízení	Počet rozvodů	Podíl řízení ukončených rozvodem %
1989	40 971	31 376	76,6
1990	41 641	32 055	77,0
1991	38 263	29 366	76,7
1992	36 897	28 572	77,4
1993	38 269	30 277	79,0
1994	38 614	30 939	80,1
1995	38 766	31 135	80,3
1996	40 451	33 113	81,9
1997	39 592	32 465	82,0
1998	39 616	32 363	81,7
1999	29 610	23 657	79,9
2000	34 946	29 704	85,0
2001	36 694	31 586	86,1

Zdroj: <http://www.czso.cz/csu/2002edicniplan.nsf/tab/B6003ECF1F>

Příčiny a koreláty rozvodovosti

Pokusy o vysvětlení rozvodovosti jsou trojí povahy:

- teorie studující rozvodovost jako charakteristický jev pozdně moderních společností, pokoušející se vysvětlit tento růst z širších sociálních souvislostí a civilizačních změn,
- teorie zabývající se vnitřními mechanismy, které vedou k rozvodu, vysvětlují proces rozkladu manželství
- výzkumy, které hledají koreláty rozvodu, empirické úsilí o identifikaci proměnných, jež významně korelují s rozvodovým chováním.⁷⁶

3.4. Dílčí závěr

V současné době můžeme sledovat trend klesající sňatečnosti. Nesezdaná soužití se stávají běžnou normou, společnost je akceptuje. Společnost nevnímá sňatek jako nutnost k založení rodiny. Příchod dítěte není podmínkou pro svatbu. Společenské klima je benevolentní k různým způsobům soužití.

Dlouhou dobu rozvodů přibývá. Moderní stát může ovlivnit pozitivně, nebo negativně počet sňatků a rozvodů. V současnosti přibývá skupina relativně mladých, rozvedených lidí, proto přibývá i opakovaných manželství.

Závěr

Bakalářská práce poukazuje na vývoj rodiny v doběhu historie. V čase se mění společnost, mění se i rodina. Tradiční hodnoty a láska zůstávají. V životě jednice hraje rodina velice důležitou úlohu.

V historickém kontextu došlo k mnohým změnám ve společnosti, což se samozřejmě odrazilo na sociálních vztazích, rodinných vztazích a formách rodiny.

Mezi tyto změny můžeme zařadit především přechod od patriarchátu typického pro Slovanské kmeny (hlavní úlohu zde hrál muž což jen možné doložit například uzákoněnou polygamií) k vedoucí roli církve v období středověku (hlavní úlohu zde hraje církev, jež zastupuje Boha a prosazuje dodržování křesťanských hodnot – příkladem může být zákaz polygamie a potratů).

Další velká změna pak nastala s příchodem industrializace na přelomu patnáctého a šestnáctého století (rodinu ovlivnilo především cestování za prací – docházelo tak narušování úzkých rodinných vazeb). Od konce osmnáctého století až do současnosti se stále výrazněji projevovala role státu, který upravoval řadu oblastí přímo ovlivňující rodinný život prostřednictvím právních norem. Příkladem může být zavedení povinné školní docházky v roce 1774. Velkou roli také hrálo zrovnoprávnění žen a mužů. Zapojení žen do pracovního procesu výrazně změnilo způsob rodinného života. Žena se musela vyrovnávat s konfliktem sociálních rolí. Nebyla již „jen“ tmelem rodiny, ale i její živitelkou, což se mohlo projevat i dalším narušením rodinných vazeb.

Velký důraz je kladen v dnešní době na výkon, na silnou individualitu jedince, na prosazování vlastních zájmů před zájmy ostatních. Napříč všemi společenskými vrstvami hrají velmi důležitou roli vzdělání, profesní úspěšnost a majetkové poměry.

Ve velké míře klesá porodnost a roste i rozvodovost. Děti žijí v rodinách bez otce nebo s otcem nevlastním. Jedná se o výsledek procesu, při kterém rodina není výsledkem přirozeného sledu událostí, ale stává se spíše dobře promyšleným systémem, který by měl být schopen odolat různorodým okolním vlivům (ekonomický, politickým i jiným) a stejně tak eliminovat možné vnitřní rozpory, které by rodinu oslabili.

I přesto můžeme říct, že rodinné hodnoty jsou důležité jak pro konkrétního jedince, tak pro celou společnost. Představují, nebo by alespoň představovat měli, pomyslný maják v bouři.

Resumé

Práce se zabývá historickým vývojem rodiny, přechází do současné doby. Další část práce se věnuje teoretickému pohledu na tuto problematiku, zabývá se charakteristikou a funkcemi současné rodiny. Poslední kapitola je věnována nesezdanému soužití, pojednává o sňatečnosti a rozvodovosti.

Anotace

Práce je rozdělena do tří samostatných kapitol. První kapitola přibližuje historický vývoj rodiny, od antiky po proměny v kontextu industrializace.

Druhá kapitola se věnuje teoretickému pohledu na rodinu, její charakteristiku z pohledu společenských věd, zabývá se funkcemi a charakteristikou v současnosti.

Třetí kapitola je zaměřena nesezdané soužití, vnímání rodiny jako instituce – sňatečnost, rozvodovost.

Anotation

This essay is split into the three separate chapters. The first chapter approaches historical progress of a family, from the antics up to the transformations in the industrialization context.

Second chapter is dedicated to the teoretical view of a family, its characteristics from the social sciences point of view, it is oriented in its functions and characteristics at present.

Third chapter is oriented in cohabitation, perceiving a family as an institution – marriage and divorce rate.

Klíčová slova

Rodina, manželství, sňatek, rozvod, nesezdané soužití, historie rodiny, funkce rodiny, antika, středověk, industrializace, primární rodina

Keywords

Family, marriage ,marriage-rate, divorce-rate, cohabitation, historical progress of family, family functions of family, antics, middleage, primary family

Seznam použité literatury

- GOODY, J. *Proměny rodiny v evropské historii*. Praha:NLN, 2006
- HARTL, P. HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. Praha:Portál, 2009
- HORSKÁ, P. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990
- KOHOUTEK, R. *Poznávání a utváření osobnosti*. Brno: CERM, 2001.
- KRAUS, POLÁČKOVÁ. *Člověk-prostředí-výchova*. Brno: Paido, 2001
- MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakl. 1993 a 2001
- MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. Praha: Slon, 2008
- MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny*. Praha: Slon, 1999
- POLÍVKA, J. *Povídání o manželství*, Brno: Karmelitánské nakladatelství, 1999
- SINGLY, F. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál, 1999.
- SOBOTKOVÁ. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2001

Internetové zdroje

Český statistický úřad.

Dostupné na: <<http://www.czso.cz/csu/2002edicniplan.nsf/tab/B6003ECF1F>>. (10.3.2011).

<<http://www.czso.cz/csu/2002edicniplan.nsf/tab/B6003B187C>>. (10.3.2011).

Magazín OnaDnes.

Dostupné na: <http://ona.idnes.cz/proc-se-ceske-matky-a-cesti-otcove-nezenou-k-oltari-fwv-vztahy-sex.aspx?c=A101125_180130_vztahy-sex_job>. (10.3.2011).